

ЕКЗЕКУЦИЯТА НА ИВАН ГАРВАНОВ И БОРИС САРАФОВ. ОПИТ ЗА ОБЯСНЕНИЕ НА ЕДНО БРАТОУБИЙСТВО

(По повод 100-годишнината от смъртта им)

Д-р Слави Славов

На 28 ноември 1907 г. се навършват сто години от убийството на Иван Гарванов и Борис Сарафов – едни от най-видните ръководители на македоно-одринското революционно движение. Екзекуцията на двамата дейци, по това време членове на Временното задгранично представителство на ВМОРО, е извършена от Тодор Паница по решение на Серския окръжен комитет, ръководен от Яне Сандански.

Хронологията на убийството на Гарванов и Сарафов е сравнително добре известна*. Поради това и целта на настоящата статия е да се опита да изясни предисторията на самото деяние, мотивите на извършителите и последиците от него. Стремехът е донякъде да се потиснат силно емоционалните оценки, наслагвани през годините. Стогодишнината от смъртта на двамата дейци е подходящ повод по-скоро за една трагична равносметка, отколкото за поредното посочване на „добрите“ и „лошите“ във Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

Братоубийствата не са отличителна черта само на ВМОРО/ВМРО, макар и с течение на времето да се превръщат в една от основните ѝ характеристики. Те са заложени и обусловени от генезиса на всяко революционно движение, независимо от неговата същност, характер и идеология. Като закономерно следствие от неумолимата логика на всяка революционна борба, сблъсъкът на силни, в повечето случаи авторитарни личности и характери, каквито по принцип този тип среда изтласква на повърхността, става неизбежен. Същевременно издигането на революцията и свободата като висша ценност неизменно поставя човешкия живот (включително и собствения) на по-ниско стъпало в стойностната система на професионалния революционер. При липсата на реален вътрешен коректив, при условната демократичност и завидната експедитивност на всяко революционно съдопроизводство, възможностите за премахване на другомислещите чрез прилагането на формални или породени от „нуждите на революцията“ присъди многократно нарастват. В този контекст убийството на Иван Гарванов и Борис Сарафов е най-драстичният в историята на ВМОРО до момента, но типичен по своята същност случай на „революционно“ разчистване на сметки.

Цялостната мотивация за убийството на двамата задгранични представители едва ли някога ще бъде изяснена. Противниците на Яне Сандански отричат изцяло идейните мотиви, като обясняват поведението му единствено със

стремежа да се наложи над Организацията. От своя страна серските ръководители мотивират решението си за издаване на смъртните присъди изцяло с идейни причини. За всяко от тези две становища съществуват немалко аргументи. Позоваването само на едно от тях обаче дава фрагментарна, а в известен смисъл и невярна представа за извършеното от серчани.

Безспорно личността на Сандански не е лишена от притегателна сила, която, в съчетание със суровите му и на моменти брутални методи на действие, го превръща в неоспорим и на практика – едноличен лидер на Серски революционен окръг в следилинденския период. Фактът, че името на серския войвода често се споменава (в добра или лоша светлина) в революционния и партийния печат в България, в поверителната кореспонденция на българските дипломатически представители в Турция и на управляващите среди в Княжеството, сам по себе си говори за неговото силно личностно присъствие. Нарастващата популярност на Сандански неизбежно предизвиква и усилване на неговите аспирации да оглави ръководството на ВМОРО и да наложи вижданията си над нейната цялостната политика.

В края на 1906 – нач. на 1907 г., след провала на т. нар. Втори общ конгрес, разделението между Серски окръг и останалата част от ВМОРО вече официално е факт. Между серските и другите дейци съществуват определени идейни различия, но те не са от социално-политическо естество. Опитите от недалечното минало серчани да бъдат квалифицирани дори като марксистични не се увенчават с успех поради очевидната несъстоятелност на това становище. Идейните възгледи на дейците в Серско и днес трудно могат да бъдат категоризирани, макар че се отличават с един подчеран анархо-социалистически привкус. Всъщност, в своя окръг серчани усърдно провеждат общата политика на ВМОРО и това, което може би най-много ги отличава, е прилагането на революционния терор в по-големи мащаби от обичайните, наложени като стандарти в практиката на Революционната организация.

Убийството на Иван Гарванов и Борис Сарафов идва в момент, когато от идейно-организационните различия между двете основни течения във ВМОРО – „реформаторите“ (т. нар. левица) и „умерените“ (т. нар. десница), не е останало много. Вече почти не се споменават понятията „децентрализация“, „интернационализъм“ и пр., така характерни за революционния печат и за конгресната фразеология от първите години след Илинденско-Преображенското въстание. Отречена от практиката, реформаторската идеология изживява сериозна криза, а повечето от нейните вдъхновители-теоретици по същество се оттеглят от активна дейност. В същото време действията на дейците в Серско и особено на Сандански, спрямо местното гръцко и българопатриаршистко (гръкоманско) население, могат да бъдат окачествени по-скоро като твърд националистичен курс, отколкото като прилагане на пропагандираните от тях принципи. Запазените протоколи и резолюция на Серския окръжен конгрес от лятото на 1907 г. също показват една твърде необичайна тенденция. Конгресните решения поразително приличат на тези, приети от Съвещателното събрание, проведено (след разцеплението във ВМОРО) от идейните противници на левицата през януари същата година. Показателно е, че конгресът, и то основно по инициатива на Сандански, решава да се засили чисто боевата подготовка на населението чрез назначаване на военни инструктори в околните, преминаване към задължителна масова милиционна система, усилване на терористичната дейност и пр. Серските делегати дори настояват за по-големи

правоомощия на ЦК, като констатира неприложимостта на правилника, приет на Рилския общ конгрес и искат неговата ревизия.

При това, поне привидно сближение на позициите, логично би следвало да се очаква начало на някакви обединителни процеси. Случва се точно обратното – намаляването на конфликтните точки между двете основни крила във ВМОРО довежда до увеличаване относителната тежест на единственото по-значимо различие – позицията към Княжество България и неговата „македонска“ политика. Толерирането на по-голямата част от ВМОРО в лицето на нейното Задгранично представителство (Христо Матов, Иван Гарванов и Борис Сарафов) допълнително втвърдява позициите на серчани и ги тласка към по-голяма безкомпромисност. Обстоятелството, че не въпроса за устройството (централистично или децентралистично) или характера на ВМОРО (националистичен или интернационален), се оказва основният „принципен“ въпрос, разделил непримиримо двете течения, а отношението към българската държава – единствения потенциален и реален съюзник на Революционната организация – само подчертава трагизма, а и абсурдността на развиващите се в средите на македоно-одринското движение процеси.

По въпроса за отношението към България и предоставяните от нея средства Серският окръжен конгрес от 1907 г. продължава да отстоява крайно нецелесъобразното и доктринерско становище, характерно за крайната левица. Резолюцията, приета от конгреса, съдържа остри обвинения срещу официална България в предизвикване и поддържане на разделението във ВМОРО. По отношение на средствата от официални източници конгресът постановява, че Организацията в своята бъдеща дейност ще „отхвърля безусловно всякакви материални помощи, давани от заинтересованите държави.“ При тези условия въпросът за получаването на правителствени помощи (или за техния отказ), чрез постоянното му преекспониране, се превръща в основния и практически единствен реално значим разграничителен белег между по-голямата част от ВМОРО и представителите на Серски революционен окръг.

Изяснявайки характера на убийството на Иван Гарванов и Борис Сарафов, не може да не бъде спомената и тезата на т.нар. скопска историография, отстояваща схващането, че серските дейци са извършили акта от 28 ноември като изразители на оформящата се македонска народност, в противовес на „пробългарската“ и „върховистка“ линия в революционното движение (между другото – немалка част от серските дейци, включително и убиецът Т. Паница, произхождат от Княжеството и би следвало да са българи дори и според „ортодоксалните“ позиции на македонизма). Всъщност, самите серчани дават отговор на въпроса за народностната си принадлежност.

През декември 1907 г. от страна на Серския окръжен комитет е публикувано първото (от общо две) „Открито писмо“. Писмото се стреми да „узакони“ пост фактум извършеното убийство, поради което е със силно изразена пропагандна насоченост, съдържа остри квалификации към България и правителствената политика по Македонския въпрос, и на тази база често е използвано от скопските историци за „доказване“ небългарското етническо съзнание на серчани. Скопските учени обаче „пропускат“ да отбележат факта, че след действително острия тон, серските дейци решително отхвърлят обвиненията в антибългаризъм, обявявайки се за истинските и единствени защитници на „българския елемент“ в Македония **.

Реалните причини за убийството на Гарванов и Сарафов следва да се търсят в сложния комплекс от идейно обосновани и личностни мотиви. Сред идейните (до колкото могат да бъдат определени като такива) от определящо значение е фанатичното разбиране за независимостта на Вътрешната организация и отстояването на тази независимост на всяка цена, а сред личностните – авторитарният и безкомпромисен стил на поведение на Яне Сандански. Решението и изпълнението на присъдата е осъществено с абсолютна увереност в собствената правда и с присъщата за Сандански решимост. Взимайки съдебноосното решение обаче, организаторите на двойното убийство едва ли са отчели крайно негативните дългосрочни последици за ВМОРО от този братоубийствен акт. Само няколко години по-късно самият Сандански ще ревизира значително позицията си спрямо официална България, но това разбира се ни най-малко не ще смекчи последиците от извършеното под негово ръководство деяние.

Покушението над Гарванов и Сарафов не е първото братоубийство в средите на македонското движение, както обикновено се счита. На практика никой не е в състояние да каже кой е първият подобен акт и колко са жертвите на тази печална статистика. Това, което отличава двойното убийство обаче е фактът, че за първи път са екзекутирани представители на най-висшия ръководещ орган на ВМОРО – в случая Задграничното представителство, което през разглеждания период изпълнява и функциите на Централен комитет. Така серчани пренасят междуособиците от регионално и междуличностно на най-високо институционално ниво. Екзекуцията нагледно показва, че от този своеобразен бумерангов ефект на революционния терор не са защитени дори най-висшите дейци в организационната йерархия. Създаден е знаков прецедент, преодоляна е опасна психологическа граница, която, за съжаление, през следващите десетилетия многократно и по не по-малко драстичен начин ще бъде прекривана.

Убийството на Иван Гарванов и Борис Сарафов има изключително неблагоприятни последици за македоно-одринското революционно движение като цяло. Екзекуцията на двамата задгранични представители създава непреодолими пречки за каквито и да е обединителни процеси във ВМОРО. С действията си членовете на Серския окръжен комитет фактически (а с решението на Кюстендилския конгрес от март 1908 г. и официално) са поставени извън законите на Организацията. Убийството е повратен момент не само за ВМОРО, но и за отношението на управляващите в България към крайната левица. От държавните фактори и ВМОРО обаче по-безпоощадна към организаторите на двойното убийство се оказва Революционната организация. Няколко години по-късно Сандански и неговите съратници са амнистирани от българското правителство, но последвалите събития показват, че за присъдите, издадени от революционния трибунал (какъвто по същество е Кюстендилския конгрес по отношение на серчани) не съществува понятието „давност“. През следващите години първо Сандански, а впоследствие всички членове на Серския окръжен комитет ще бъдат избити, макар и в контекста на други вътрешнополитически противоборства и конфликти.

Все пак – има нещо, което десетилетията не могат да отмят – отговорността за началото на братоубийствата като идейно мотивирана система носят серските дейци. Персоналната отговорност на Сандански е още по-голяма, защото въвн от

съмнение е фактът, че без неговото внушение и решаваща намеса серските дейци не биха се решили на тази фатална стъпка. В тежкия следилинденски период убийството и на малкото действително обединяващи Организацията ръководни фигури, каквито са Иван Гарванов и Борис Сарафов, за пореден път катализира кризисните процеси във ВМОРО, като оставя трайни поражения върху нейното развитие през следващите години.

* Повече фактологичен материал по темата е поместен в статията на автора „Дейността на Временното задгранично представителство на ВМОРО от 1907–1908 г.“, която предстои да излезе в сп. “Македонски преглед”, 2007, кн. №4.